

Σταμάτης Λιαδάκης

Διδάκτωρ Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου

stamliadak@yahoo.gr

Αρχειακές ενότητες για το εργατικό κίνημα του μεσοπολεμικού Πειραιά

Εισήγηση στην ημερίδα «*Αρχεία και πηγές της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας του Πειραιά*», που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας στον Πειραιά (Ίδρυμα «Αικατερίνης Λασκαρίδη»), στις 20.3.2015. Ανάρτηση στην ιστοσελίδα <https://hdoisto.gr/> στις 22.3.2018.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου έρχεται ως συνέχεια δύο σημαντικών γεγονότων: του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και της Οκτωβριανής Επανάστασης τα οποία διαμόρφωσαν ένα νέο τοπίο στην Ευρώπη που χαρακτηρίστηκε από τη ριζοσπαστικοποίηση του εργατικού κινήματος και την ανάδυση των κομμουνιστικών κομμάτων. Στην Ελλάδα αυτή η κίνηση εκφράστηκε με την ίδρυση των ΓΣΕΕ και ΣΕΚΕ.

Για τη μελέτη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα είναι απαραίτητη η προσέγγιση του μεσοπολεμικού Πειραιά. Η πόλη του Πειραιά αποτελούσε το βιομηχανικό κέντρο της χώρας, σε αυτήν κατοικούσε το πλέον συμπαγές κομμάτι του εργατικού της δυναμικού, ενώ ήταν ισχυρή η παρουσία των προσφύγων (αποτελούσαν περίπου το 40% των κατοίκων) οι οποίοι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο τόσο στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, όσο και σε αυτή του εργατικού κινήματος.¹

Για να είναι πλήρης μια τέτοια μελέτη, απαιτείται να εξεταστούν τόσο οι κεντρικοί φορείς του συνδικαλισμού (ΓΣΕΕ και Εργατικό Κέντρο Πειραιά), όσο και το ΣΕΚΕ/ΚΚΕ, οι επιλογές του οποίου, σε ό,τι αφορά την περίοδο του Μεσοπολέμου, επηρέαζαν άμεσα το εργατικό κίνημα.

Η προσέγγιση των αρχείων της περιόδου κρίνεται αναγκαία ώστε να αποτυπωθούν σημαντικές στιγμές στην πορεία του εργατικού κινήματος αλλά και να αναδειχθούν οι συνέχειες και οι ασυνέχειες στην τακτική και τις συμπεριφορές των εμπλεκόμενων φορέων. Ασφαλώς, μια τέτοια αναζήτηση προσκρούει σε δυσκολίες οι οποίες αφορούν τόσο στην έλλειψη σχετικών τεκμηρίων (ιδιαίτερα αρχείων

¹ Βλ. αναλυτικά Σταμάτης Λιαδάκης, *Η βιομηχανία και το εργατικό κίνημα στον Πειραιά του Μεσοπολέμου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2014.

πρωτοβάθμιων σωματείων), όσο και τη δυσκολία πρόσβασης σε ορισμένες από τις διαθέσιμες πηγές.

Η σημαντικότερη, ίσως, πρωτογενής πηγή είναι το Αρχείο του Εργατικού Κέντρου Πειραιά. Σε ό,τι αφορά την εξεταζόμενη περίοδο, αυτό αποτελείται από το Κεντρικό Αρχείο και από δέκα βιβλία που το συμπληρώνουν. Το κεντρικό αρχείο (ΑΙ) αποτελείται με τη σειρά του από οκτώ φακέλους, οι οποίοι περιλαμβάνουν 3.042 έγγραφα. Χρονολογικά, τα 246 από αυτά αφορούν την περίοδο 1916-1928 και τα υπόλοιπα την περίοδο 1936-1940. Στους φακέλους της δεύτερης περιόδου συμπεριλαμβάνονται διάσπαρτα έγγραφα των ετών 1929-1935, περιόδου για την οποία δεν υπάρχουν ξεχωριστοί φάκελοι.

Στους φακέλους του κεντρικού αρχείου περιέχονται επιστολές και ανακοινώσεις των διοικήσεων του Εργατικού Κέντρου, της Γενικής Συνομοσπονδίας, αλλά και πρωτοβάθμιων σωματείων. Στα πλαίσια αυτής της ανακοίνωσης θα περιοριστούμε σε ορισμένα από αυτά τα έγγραφα, τα οποία θεωρούμε χαρακτηριστικά των πληροφοριών που αντλούμε από το αρχείο σε σχέση με τις κρίσιμότερες περιόδους του εργατικού κινήματος της πόλης. Τον Νοέμβριο του 1924 διορίστηκε στο Εργατικό Κέντρο νέα διοίκηση υπό τον Ιωάννη Καλομοίρη και μόλις μία εβδομάδα αργότερα εμφανίζονται στο Αρχείο του Εργατικού Κέντρου οι πρώτες απαντήσεις των σωματείων προς τη νέα διοίκηση με συμπληρωμένες έτοιμες φόρμες επιστολών στις οποίες τα σωματεία καλούνταν να επιλέξουν μεταξύ της «καθαρά εργατικής» και της «κομμουνιστικής» τακτικής. Οι δύο επιλογές παραπέμπουν ευθέως στη διαμάχη μεταξύ της συντηρητικής και της κομμουνιστικής παράταξης αναφορικά με τον ρόλο των εργατικών οργανώσεων ως πολιτικών φορέων της εργατικής τάξης, διαμάχη που είχε ενταθεί τους προηγούμενους μήνες ως αποτέλεσμα της απεργιακής ήττας του Αυγούστου του 1923. Η παμψηφεί επιλογή της «καθαρά εργατικής» τακτικής από σχεδόν όλα τα σωματεία (εκτός των υφαντουργών, οι οποίοι την υπερψήφισαν κατά πλειοψηφία) αναδεικνύει την αναγκαιότητα της αποκήρυξης της κομμουνιστικής τακτικής για την ομαλή συμμετοχή των σωματείων στο Εργατικό Κέντρο συνεπεία της απεργιακής ήττας του 1923.

Η ίδια διαδικασία της συμπλήρωσης έτοιμων επιστολών σχετικά με την επιλογή μεταξύ της «συντηρητικής» πλέον και της «κομμουνιστικής» τακτικής υιοθετήθηκε από τη διοίκηση του Εργατικού Κέντρου για δεύτερη φορά την περίοδο που ακολούθησε τη διάσπαση του Κέντρου κατά το 1927. Σε αυτή την περίπτωση το διακύβευμα ήταν αμεσότερο, αφού απειλούνταν η οριστική διαγραφή των σωματείων

από τη δύναμη του Κέντρου. Αυτή η περίοδος φωτίζεται ιδιαίτερα από το «Βιβλίο Πρακτικών ΔΣ του ΕΚΠ από Μάιο 1927 έως Δεκέμβριο 1928», το οποίο, εν πολλοίς, καλύπτει το κενό του Κεντρικού Αρχείου για την εν λόγω περίοδο. Στα πρακτικά των συνελεύσεων της περιόδου Μαΐου-Ιουνίου 1927 έχουν καταγραφεί οι διαδικασίες-αφορμές και οι αιτιολογήσεις του αποκλεισμού από το Κέντρο όλων των κομμουνιστών συνδικαλιστών, αλλά και των σωματείων που είχαν κομμουνιστική διοίκηση, αποκλεισμός που οδήγησε στην μετέπειτα συγκρότηση του Ενωτικού Εργατικού Κέντρου Πειραιά. Οι παραπάνω διαδικασίες ήταν σχεδόν πανομοιότυπες με τις αντίστοιχες που ακολουθήθηκαν ένα χρόνο αργότερα και οδήγησαν στη διάσπαση της ΓΣΕΕ (Δ΄ Συνέδριο, 1928) και τη δημιουργία της Ενωτικής ΓΣΕΕ. Το γεγονός αυτό, αλλά και η παρουσία των ίδιων προσώπων που πρωταγωνίστησαν στις δύο διασπάσεις (Ι. Καλομοίρης, Ν. Κλήμης και Αρ. Δημητράτος) μας οδηγεί στην υπόθεση της εκ προοιμίου απόφασης για τη διαγραφή των κομμουνιστών από τη δύναμη του Εργατικού Κέντρου Πειραιά και τη ΓΣΕΕ, κάνοντας μάλλον αδύναμη την υπόθεση της ιδιομορφίας του συνδικαλισμού στην πόλη ή της συγκυρίας. Αντίθετα, η διάσπαση του Εργατικού Κέντρου αποτελούσε μάλλον τη «δοκιμή» για την εκκαθάριση της Συνομοσπονδίας από τους κομμουνιστές.

Στις συνεδριάσεις που ακολούθησαν η διοίκηση του Εργατικού Κέντρου αιτιολόγησε τις διαγραφές και τις παρουσίασε ως τη μοναδική ενδεδειγμένη λύση εγκαταλείποντας την αναφορά στις αφορμές που προέβαλλε κατά τις πρώτες μέρες μετά τη διάσπαση. Είναι χαρακτηριστικό ότι το σωματείο των υφαντουργών αποβλήθηκε από τη δύναμη του Κέντρου, όταν η Αριστερή Παράταξη (κομμουνιστές) κέρδισε την πλειοψηφία στις αρχαιρεσίες του 1928, ενώ ένα μήνα πριν από τη διάσπαση του Κέντρου η διοίκηση των καπνεργατών ενημέρωνε τη διοίκηση για τη συγκρότηση αντισυνδέσμου, ο οποίος και εντάχθηκε στη δύναμη του Εργατικού Κέντρου μετά τη διάσπαση, έναντι του παλιού σωματείου το οποίο διαγράφηκε ως «κομμουνιστικό». Αυτές οι πληροφορίες σχετικά με τη συμμετοχή των πρωτοβάθμιων σωματείων στη δύναμη του Εργατικού Κέντρου λαμβάνονται από τα υπόλοιπα βιβλία του Αρχείου, τα οποία αφορούν την καταγραφή των συνδρομών τους προς το Κέντρο, αλλά και τα βιβλία αντιπροσώπων των σωματείων στις συνεδριάσεις του. Δυστυχώς, στις καταγραφές δεν αναφέρονται τα ονοματεπώνυμα των αντιπροσώπων, αλλά υπάρχουν μόνο οι δυσανάγνωστες υπογραφές τους.

Το ογκωδέστερο σώμα του Κεντρικού Αρχείου αποτελείται από τους φακέλους που αφορούν την περίοδο του Ι. Μεταξά. Εξάιρεση αποτελεί η ιδρυτική ανακοίνωση

του Πανεργατικού Κέντρου Πειραιά τον Ιανουάριο του 1935. Το Πανεργατικό Κέντρο αποτέλεσε την έκφραση της συγκρότησης του Λαϊκού Μετώπου στην πόλη με τη συνεργασία των κομμουνιστών του Ενωτικού Εργατικού Κέντρου και των σοσιαλιστών των Ανεξάρτητων Συνδικάτων. Η ιδρυτική διακήρυξη υπογραφόταν από δώδεκα σωματεία, μεταξύ των οποίων ήταν η Ναυτεργατική Ένωση και το σωματείο των καπνεργατών, ενώ φαίνεται ότι στη συνέχεια ενέταξε στη δύναμή του τριάντα τρία σωματεία, υπολειπόμενο κατά πολύ της δύναμης του Εργατικού Κέντρου.

Σε ό,τι αφορά την περίοδο του Ι. Μεταξά, από το Αρχείο του Εργατικού Κέντρου Πειραιά προκύπτει η πλήρης υποταγή των σωματείων στο καθεστώς, καθώς υπάρχει πληθώρα εγγράφων του Κέντρου προς αυτά με τα οποία καλούνταν να αποστείλουν ευχαριστήριες επιστολές στους κυβερνώντες με κάθε αφορμή, ενώ σε πολλές περιπτώσεις δεν έλειπαν και οι απειλές για την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση απειθαρχίας, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση αυτή των υαλουργών του εργοστασίου της ΑΕΕΧΠΑ.

Το αρχείο της ΠΙΕΜΕΝ (Πανελλήνια Ένωση Μηχανικών Εμπορικού Ναυτικού) αποτελεί μια δεύτερη σημαντική πρωτογενή πηγή για το μεσοπολεμικό εργατικό κίνημα. Το αρχείο αποτελείται από έξι τόμους με πλήρη πρακτικά των Γενικών Συνελεύσεων από τον Αύγουστο του 1917, καθώς και από έξι τόμους με πλήρη πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου για τις περιόδους 1916-1921 και 1924-1940. Επιπλέον, έχει διασωθεί πλήρες αρχείο του περιοδικού της ΠΙΕΜΕΝ «Ένωσις».

Η σημασία του αρχείου της ΠΙΕΜΕΝ δεν εξαντλείται στην ανάδειξη του κινήματος ενός σημαντικού κλάδου, όπως αυτός των ναυτεργατών. Το αρχείο της Ένωσης, η οποία διατηρεί σοσιαλιστική κατεύθυνση σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, καλύπτει ένα σημαντικό κενό για τον Πειραιά, καθώς οι υπόλοιπες πηγές προέρχονται από τη συντηρητική παράταξη και τους κομμουνιστές.

Από το Αρχείο της Ένωσης λαμβάνουμε πλούσιο υλικό σχετικά με την απεργία του 1923, τις θέσεις της σοσιαλιστικής μειοψηφίας που αποχώρησε από τη ΓΣΕΕ κατά το Ε' Συνέδριο του 1930, αλλά και για την πρώτη απόπειρα συγκρότησης συμμαχίας σοσιαλιστών και κομμουνιστών στον Πειραιά μέσα από τη, βραχύβια εν τέλει, προσέγγιση της ΠΙΕΜΕΝ και της Ναυτεργατικής Ένωσης το 1933. Η όλη διαμάχη μεταξύ των συντηρητικών και των σοσιαλιστών αντανακλάται σχεδόν απόλυτα στις σχέσεις της σοσιαλιστικής ΠΙΕΜΕΝ με τη συντηρητική Πανελλήνια Ναυτική Ομοσπονδία.

Μια τρίτη πηγή σχετικά με το εργατικό κίνημα της περιόδου αποτελεί το αρχείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, από το οποίο δύο έγγραφα αφορούν τις εκθέσεις δράσης της Τοπικής Επιτροπής του ΚΚΕ στον Πειραιά και αφορούν τις περιόδους Ιανουαρίου-Απριλίου 1927 και Ιανουαρίου-Μαρτίου 1928. Οι εκθέσεις δίνουν εξαιρετικά χρήσιμες πληροφορίες τόσο για τη δύναμη και την επιρροή του ΚΚΕ σε μια σειρά πρωτοβάθμιων σωματείων την περίοδο γύρω από τη διάσπαση του Εργατικού Κέντρου Πειραιά το 1927, όσο και σε σχέση με την εσωκομματική κατάσταση στην οργάνωση της πόλης μετά τη διαμάχη του Πολιτικού Γραφείου με την αντιπολίτευση υπό τον Παντελή Πουλιόπουλο, την οποία ακολούθησε κατά πλειοψηφία η οργάνωση του Πειραιά. Τα στοιχεία που υπάρχουν στις εν λόγω εκθέσεις θεωρούμε ότι, εν πολλοίς, είναι απαλλαγμένα από κομματικές σκοπιμότητες της στιγμής αφού πρόκειται για εσωκομματικά έγγραφα στα οποία δίνονται συγκεκριμένα ποσοτικά στοιχεία.

Την εσωκομματική διαμάχη των ετών 1926-1927 στο ΚΚΕ φωτίζει το αρχείο Χρήστου Αναστασιάδη στο ΕΛΙΑ, το οποίο περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τις επιστολές της αντιπολίτευσης προς το Πολιτικό Γραφείο και την κομματική οργάνωση του Πειραιά. Η ανάδειξη της συγκεκριμένης εσωκομματικής κρίσης είναι απαραίτητη για δύο λόγους: πρώτον, επειδή το διακύβευμα της διαμάχης ήταν η οργανωτική δομή του κόμματος, δηλαδή η συμμετοχή ή μη σε αυτό εργατών χωρίς ιδεολογική κατάρτιση, οι οποίοι θα έπαιζαν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της συνδικαλιστικής του τακτικής. Δεύτερον, επειδή η διαμάχη αφορούσε κυρίως τον Πειραιά, η οργάνωση του οποίου ήταν η μοναδική που υπερψήφισε τις θέσεις της αντιπολίτευσης.

Στο ίδιο πνεύμα θα πρέπει να αναδειχθεί και η πρώτη περίπτωση διάσπασης που συντελέστηκε ως συνέπεια της απεργίας του 1923, όταν πολλά στελέχη και μέλη της κομματικής οργάνωσης Πειραιά του ΣΕΚΕ(Κ) αποσχίστηκαν από αυτήν συγκροτώντας την Κομμουνιστική Ένωση Ελλάδος. Η μελέτη του «Αρχείου ΚΚΕ» των ΑΣΚΙ είναι αναγκαία για την κατανόηση του περιεχομένου της διαμάχης η οποία έλαβε επίσης χώρα στον Πειραιά και συμπαρέσυρε τη συντριπτική πλειονότητα των μελών της Τοπικής Οργάνωσης με κύρια αιτία διαφωνίας την έως τότε συνδικαλιστική τακτική του ΣΕΚΕ(Κ). Το αρχείο περιέχει πληθώρα στοιχείων σχετικά με την κατάσταση της Τοπικής Οργάνωσης αλλά και προσωπικές μαρτυρίες ανθρώπων που ήταν μέλη της κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση, αναδεικνύεται η σημασία του Πειραιά. Αυτή οφειλόταν στη βιομηχανική του ανάπτυξη και τη συνακόλουθη συγκέντρωση πολυπληθούς και συμπαγούς εργατικού δυναμικού. Ο Πειραιάς, όπως υποδηλώνει και η διάσπαση του Εργατικού του Κέντρου κατά το 1927, συγκέντρωνε την προσοχή όλων των φορέων του συνδικαλισμού και το εργατικό κίνημα της πόλης διαμόρφωνε τα εκάστοτε χαρακτηριστικά του υπό το βάρος των εκατέρωθεν πιέσεων.

Η μελέτη του εργατικού κινήματος θα πρέπει να συμπεριλάβει δευτερογενείς πηγές και τον Τύπο της εποχής. Οι τοπικές εφημερίδες *Σφαίρα* και *Χρονογράφος* παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τον πληθυσμό, την ενσωμάτωση των προσφύγων, τις απεργίες, τις πολιτικές διαμάχες και άλλα θέματα. Εξαιρετικά σημαντική πηγή είναι η εφημερίδα της ΚΕ του ΚΚΕ *Ριζοσπάστης* στον οποίο φιλοξενείται ιδιαίτερη καθημερινή στήλη για το εργατικό κίνημα του Πειραιά και συχνές ανταποκρίσεις από τα εργοστάσια της πόλης. Ο *Ριζοσπάστης* προσφέρει στον ερευνητή μια αδιάλειπτη επαφή με τις καθημερινές διεργασίες στο εργατικό κίνημα της πόλης και αποτελεί την έκφραση των συνεχειών και ασυνεχειών στη δράση και τις θέσεις των μελών του ΚΚΕ στον συνδικαλισμό. Τα *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ* και το περιοδικό της ΚΕ του ΚΚΕ *ΚΟΜΕΠ* επίσης συνεισφέρουν στην αποτύπωση της στάσης του ΚΚΕ σε μια σειρά ζητήματα που αφορούν άμεσα ή έμμεσα το εργατικό κίνημα της πόλης. *Η Πάλη των Τάξεων* την οποία εξέδιδε η ομάδα του Αρχείου του Μαρξισμού, αν και χρονικά καλύπτει μικρό μόνο μέρος της περιόδου (1931-1933), εν τούτοις είναι μία πολύτιμη πηγή σχετικά με τη δράση και τις θέσεις αυτής της δραστήριας ομάδας κομμουνιστών, ενώ παράλληλα φωτίζει και όψεις της διαρκούς αντιπαράθεσης μεταξύ του Αρχείου και του ΚΚΕ. Τέλος, ο υπόλοιπος Τύπος, όπως οι εφημερίδες *Εμπρός*, *Μακεδονία*, *Σκριπ*, *Ελεύθερο Βήμα* κ.α. μας παρέχουν πολλές πληροφορίες για το εργατικό κίνημα του μεσοπολεμικού Πειραιά (απεργίες, συλλήψεις συνδικαλιστών κ.λπ.) συμπληρώνοντας το πρωτογενές αρχειακό υλικό.